

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ISSN 1829-054X

Matenadaran
Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts
and “Friends of the Matenadaran” Benevolent Fund express their
gratitude to “JTI ARMENIA” CJSC
for sponsoring the publication of this volume

Մատենադարան
Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտը և
«Մատենադարանի բարեկամներ» բարեգործական հիմնադրամը
երախտագիտություն են հայտնում «ՋԵՅ ԹԻ ԱՅ ԱՐՄԵՆԻԱ» ՓԲԸ-ին
սույն հատորի հրատարակությանն աջակցելու համար

MATENADARAN
MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

BULLETIN OF MATENADARAN
35

Yerevan – 2023

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА
35

Ереван – 2023

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ԲԱՆԲԵՐ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ**

35

*Տպագրվում է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան
Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

*Խմբագրական խորհուրդ՝ Գոհար Մուրադյան (գլխավոր խմբագիր), Վահան Տեր-
Ղևոնդյան, Կարեն Մաթևոսյան, Օլգա Վարդազարյան, Վահե Թորոսյան, Թեո վան
Լինտ, Արմեն Մովսեֆյան, Արտաշես Շահնազարյան, Գուրգեն Գասպարյան,
Արուսյակ Թամրազյան, Հայկ Համբարձումյան:*

*«Բանբեր Մատենադարանի» 35, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի
ին-տ. Երևան, 2023, 320 էջ (ներդիր 8 էջ):*

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄ
PUBLICATION
ПУБЛИКАЦИЯ

ԱՐՏԱԿ ՄԱՂԱՅԱՆ*

DOI:10.57155/JDTY6213

ԱՐՑԱԿԻ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐՆ ԸՍՏ ԵՐՈՒՄԱՂԵՄԻ
Ս. ՀԱԿՈՔՅԱՆՑ ՎԱՆՔԻ ՆՎԻՐԱԿԻ ՀԱՇՎԵՏՈՒՄԱՐԻ

Բանալի բառեր՝ Երուսաղեմ, Ս. Հակոբյանց վանք, նվիրակ, հաշվեմատյան, Ար-
ցախ, Շուշի, Սյունիք, Գանձակ, ժողովրդագրություն:

Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց վանքի նվիրակներից մեկի «Հաշուետու մար նո-
ւիրակութեան 1818–1826 թթ. (յերկիրն Պարսից և ի Վրացտուն)» մատյանը
պահվում է Ս. Հակոբյանց վանքի ձեռագրատանը, 3216 թվահամարի տակ¹: Նո-
րայր արք. Պողարյանի կազմած ձեռագրացուցակում սույն մատյանը ներկա-
յացված է այսպես. «Ծաւալ 34 × 22: էջք 50: Հանգամանք բաւարար: Թուղթ
կապոյտ: Գրութիւն սեւորակ մելանով, միասին, 43 տող: Շեղագիր: Համառո-
տագրութիւնք բազմաթիւ: Թղթակազմ: Դատարկ թուղթ սկիզբը մէկ թերթ»²:

Սույն ուշագրավ ձեռագրի վրա մասնագետների ուշադրությունը հրավիրե-
լու նպատակով ավելորդ չենք համարում բերել նաև նրա բովանդակությունը.

«էջ 1.- Հին նախշուան:

Երկիրն նախշուանու հանդերձ գիւղօրայիւք գրի, ամի Տեառն 1818, դեկ.
20ին:

60 ըռեալ, նախշուան քաղաքի բոլոր հասարակութեան նուիրակութիւնն:

էջ 2.- Դափան եւ Բարկուշատ գաւառք:

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ, պ. գ. թ., ավագ գիտաշխատող,
artak_77@mail.ru, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ հունիսի 10, 2023, հոդվածը գրախոսելու
օրը՝ հունիսի 25, 2023:

¹ Մեր խորին երախտագիտությունն ենք հայտնում Երուսաղեմի Հայոց նախկին պատրիարհ
Տ. Թորգոմ արք. Մանուկյանին սույն ձեռագրի լուսապատճենը մեզ տրամադրելու համար:

² Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. 9, կազմեց ն. արքեպս. Պողարեան, Երուսաղեմ,
1979, էջ 517:

էջ 3.- Երկիրն Պարսից:

Ի 1819 ամի Տեառն, հոկ. 25ին գնացեալ ի շահանիստն Թէհրան քաղաք մեծ, անդ եղեալ եկամուտ ժողովրդեան նուիրակական ողորմութիւնն ժողովեալ ձեռամբ տէր Աբրահամին, մեք տկար գոլով ի մահիճս:

էջ 4.- Կանքարան:

80 մանէթ, Գերագնիւ Աղայ Գաբրիէլ Սէրգիեանն:

էջ 5.- Ամի Տեառն 1820, փետ. 5ին եկեալ Պաքու:

10 մանէթ, Պրն. Ղազարն Եղիազարեան:

էջ 7.- Ամի Տեառն 1820, մայիսի 20ին իջեալ Ղուպայ:

4 մանէթ, Պրն. Յօհաննէս Մադաթեան:

էջ 8.- Ամի Տեառն 1820, յունիսի 25ին իջեալ Տարպանդ քաղաք:

էջ 9.- Ամի Տեառն 1820, սեպ. 15ին եկեալ Շամախի երկիր, բայց աստանօր գրի իւրեանց երկրի դրամն՝ թուման անուամբ, որ է մէկ թումանն 2Ռ. ԲՃ. ըստ հաշուոյ մաճար ոսկոյ ծախուցն, յորոյ մերումս ժամանակին գնեցաք ԵՌ ով մաճար ոսկին:

25 թուման հին քաղաք Շամախի եղեալ հասարակութիւնն ետուն նուիրակական ողորմութիւն, քանզի անուանէ շունիմ գրեալ, վասն չքաւորութեան, յաղագս նորաշինութեան քաղաքին:

էջ 10.- Շամախի:

էջ 11.- Նուխի.- Ամի Տեառն 1821, յունիսի 25ին եկեալ Նուխի երկիր:

4 մանէթ, Ղուլի որդի Առաքելն:

էջ 19.- Ղարապաղ:

Ամի Տեառն 1822, յունվարի 2ին, եկեալ ի բերդն Շուշի. աստանօր գրի մանէթ արծաթ դրամ յանուանէ, հանդերձ գաւառան եւ գիւղօրայիւքն, որք են այսոքիկ...

էջ 21.- Աստանօր գրի գիւղօրայիւքն, գաւառօքն հանդերձ, իսկ այժմ սկսանի գաւառն Սինիս եւ Զանկազօր, ըստ իւրեանց շուրուկ փողովն թուման անուամբ, որոյ է մէկ թումանն ԲՃՃ սաղ արծաթ դրամ:

8 թուման, Փըռնակոթ նուիրակութիւնն:

էջ 22.- Աստանօր գրի գաւառն Վարանդ:

էջ 24.- Աստանօր գրի գաւառն Խաչին:

Աստանօր գրի Զրաբերդ:

էջ 25.- Ամի Տեառն 1822, նոյեմբերի 1ին, եկեալ յէլիսապետօյլ. աստանօր գրի արդիւնքն Քիլիսաքանդի եւ գիւղօրէիցն...

էջ 26.- Շամշառին:

Ամի Տեառն 1823 մարտի 25ին, յէլիսապետօյլ քաղաքէ ելեալ դէպ ի Շամ-

շառխին գաւառ. գիւղերն հանդերձ արդեամբն գրի:

15 մանէթ, Բաղայ նուիրակութիւն:

էջ 26.- Աստանօր գրի գաւառն Ղազախ հանդերձ արդեամբն:

5 մանէթ, Աշուղի գիւղն:

էջ 27.- Լօռի:

Աստանօր գրի գաւառն Փանքակաձոր:

էջ 28.- Շիրակաւան:

Ամի Տեառն 1824 փետ. 5, այսուհետեւ գրի գաւառն Սօմխէթ:

12 մանէթ, Ծրղնէթ:

էջ 29.- Վրացտուն:

1824 ամի Տեառն, յունիսի 2ին եկեալ Քութայիս քաղաք, որ ի Իմէրէթ յերկիր:

էջ 30.- Գօրի քաղաք:

Կատարեցաւ զսոյն վիճակիս գործն. 1825 ամի Տեառն, ապրիլի 5ին. վերստին եկեալ ի Թիֆլիզ քաղաք:

Ապա յետ երկար միջոց մնալոյն մեր աստ, հրաման եղեւ հոգեւոր կառավարութենէն երթալ ի կողմն Կախէթու: 1826 ամի Տեառն, մայիսի 25ին ելեալ աստէն գնացեալ ի Թէլաւ քաղաք եւ ի շրջակայս նորին:

172 մանէթ, բոլոր Թէլաւ բնակեալ ժողովրդեան նուիրակութիւնն:

էջ 32.- 500 մանէթ, Սղնախ քաղաք ինքեանք ժողովեալ հասարակութեամբ գիտութեամբ Աւագ քահանայից եւ բարեսէր իշխանաց:

էջ 33.- Աստանօր գրի յանուանէ վասն Օրհնութեան Կոնդակի ողորմութեանն:

էջ 36—40, տարբեր գրչութիւն: Նոյնպէս 44—48:

էջ 36.- Ի 1861 թիւէն սկսած Սբ. Աթոռիս գործակալաց տուածս թէ խայվա, թէ շաքար, թէ կոշիկ եւ այլն, եւ այլն:

էջ 41—43, դատարկ:

էջ 48.- 1862, յուն. 2:

էջ 49—50, դատարկ»³:

Նվիրակի այցելած բնակավայրերի այս համառոտ թվարկումից անգամ պարզ է դառնում, թէ ինչ կարևոր նշանակություն կարող է ունենալ նրա հաշվետվումարը, հատկապես՝ Բաքվի, Ելիզավետպոլի և այլ երբեմնի հայաշատ բնակավայրերի 1820-ական թթ. սոցիալ-տնտեսական վիճակի ուսումնասիրման համար: Սույն հաշվետվումարի ամբողջական հրապարակումը թողնելով մեկ այլ

³ Նոյն տեղում, էջ 517-518:

առիթի, այստեղ մենք բավարարվել ենք միայն մատյանի՝ Արցախին, Սյունիքին և Գանձակին նվիրված էջերի լույս ընծայմամբ:

* * *

Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց վանքի նվիրակների այցելուություններ դեպի Արցախ և հարակից հայաբնակ գավառներ, հայտնի են նաև ավելի վաղ շրջանից: Այսպես, պահպանվել է Երուսաղեմի Հայոց պատրիարք Պողոս Վանեցու 1772 թ. մայիսի 10-ի նամակը Արցախի մելիքներին՝ «Սուրբ Տեղեաց» նվիրակին աջակցելու խնդրանքով⁴: Իսկ նրանցից մեկի աճյունն ամփոփվել է Գանձակի Ս. Հովհաննես եկեղեցու գավթում. «Այս է շիրիմ սուրբ Երուսաղեմայ նուիրակ թոխարցի Ֆարաուն վարդապետի. ՌՄԼԵ (1786)»⁵:

Սույն հաշվետուների հեղինակը իր նվիրակական պարտականությունները կատարելու նպատակով 1822 թ. հունվարի 2-ին եկել է Շուշի, շրջել Արցախի բոլոր գավառներում, ինչպես նաև Սյունիքում, նույն թվականի նոյեմբերի 1-ին մեկնել է Գանձակ, իսկ այստեղից 1823 թ. մարտի 25-ին անցել է Շամշադին:

Հաշվեմատյանում մեծարժեք տեղեկություններ են սփռված նվիրակի այցելած բնակավայրերում շրջանառվող դրամական միավորների և դրանց փոխարժեքների վերաբերյալ: Նա իր հանգանակությունները հավաքել է «թումանով» և «մանէթով»: Այսպես, նվիրակը 1820 թ. սեպտեմբերի 15-ին գալով Շամախի՝ հաղորդում է. «Աստանոր գրի իւրեանց երկրի դրամն՝ թուման անուամբ, որ է մէկ թումանն 2Ռ. ԲՃ. (6200). ըստ հաշուոյ մաճար ոսկոյ ծախուցն, յորոյ մերումս ժամանակին գնեցաք ԵՌ (5000)ով մաճար ոսկին» (էջ 9): Իսկ 1822 թ. հունվարի 2-ին այցելելով Շուշի՝ նա գրում է. «Աստանոր գրի մանէթ արծաթ դրամ յանուանէ» (էջ 19): Շուշիից նվիրակն անցել է Սյունիք, որտեղ հանգանակությունները հավաքել է «իւրեանց շուրուկ փողովն թուման անուամբ, որոյ է մէկ թումանն մէկ ՌՁՃ (1600) սաղ արծաթ դրամ» (էջ 21): 1822 թ. նոյեմբերի 1-ին մեկնելով Ելիզավետպոլ (Գանձակ)՝ նա դրամահավաքությունն իրականացրել է «իւրեանց երկրի թուման անուամբ [դրամով], որոյ է էՌ. է (7007) բիստի մէկ թումանն, ըստ հաշուից մանէթ արծաթ դրամոյն» (էջ 25):

Հանգանակություն և նվիրատվություններ հավաքելու նպատակով նվիրակը հասցրել է լինել Արցախի բոլոր գավառներում, սակայն նրա այցելած բնա-

⁴ Ա. Մաղալյան, «Երուսաղեմի Հայոց պատրիարք Պողոս Վանեցու նամակը Արցախի մելիքներին», ՊԲՀ, 2-3, 2009, էջ 262-265:

⁵ Մ. Բարխուտարեանց, Աղուանից երկիր և դրացիք: Արցախ, Երևան, 1999, էջ 179, Դիվան հայ վիճագրության, պր. V, Արցախ, կազմեց Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1982, էջ 228:

կավայրերից միայն երկուսը՝ «Գուճակալն, Շահմասուրն գիւղերս ոչ ինչ ետուն» (էջ 24):

Նվիրատուների մեջ հիշված են Արցախի ազնվականներից մի քանիսի անունները՝ Վարանդայի տիրակալ Մելիք-Ջումշուղ Մելիք-Շահնազարյանի որդի «պարոն ազնիւ Բահրամն Մէլիք Ջումշուտեան» (10 մանեթ), «պարոն Զաւազն՝ մէլիքի փեսայ» (4 մանեթ) և Զրաբերդի տիրակալ Մելիք-Վանի (Հովհաննես) Աթաբեկյանը (2 թուման): Պետք է նկատել, սակայն, որ Արցախի ոչ բոլոր ազնվականներն են նվիրակին վերաբերվել միանման. նրանցից մեկը՝ գեներալ Վ. Մադաթովի քեռի Պետրոս Մադաթովը, ըստ հաշվետոււմարի գրանցման՝ «ո՛չ եթող զմեզ ժողովելոյ, ինքն ժողովեաց ըստ կամաց իւրոց, այն արդեանց մասն մի՛ ետ զմեզ 50 թուման, մնացեալն իւր ազահոլթեանն ապրըշտակեաց և եկեր, որ էր յոյժ չքաւոր ընդ հոգևորին» (էջ 23):

Նվիրակը չափազանց արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում Արցախի կենտրոն Շուշի բերդաքաղաքի հայությունի վերաբերյալ: Նրա հաշվեմատյանում Շուշիի հայտնի մեղրեցիների և ագուլեցիների հասարակությունները նշված են առանձին—առանձին: Այսպես, 25 մանեթ արծաթադրամ «ձեռամբ Տէր Մկրտիչին և պարոն Դաւիթին առ մեզ հասեալ ևս Շուշի բերդն բնակեալ մեղրեցիք» (էջ 20): Ինչ վերաբերում է ագուլեցիների նշանավոր հասարակությանը, ապա նրանց մասին հաշվետոււմարում արձանագրված է. «80 մանէթ առ Շուշի բերդն բնակեալ յագուլեցուց ժողովրդեան արդիւնքն. շունիմք յանուանէ գրեալ, միայն ինքեանք ժողովեալ առ մեզ բերեալ ձեռամբ քահանայից» (էջ 21): Հանգանակված գումարի չափից կարելի է պատկերացում կազմել այդ հասարակությունների մեծության և համեմատական բարեկեցության մասին:

Հաշվետոււմարը ուշագրավ տեղեկություններ է պարունակում նաև Շուշիի հայ արհեստավորների մասին: Շուշեցի նվիրատուների մեծ մասը եղել են հենց արհեստավորներ, որոնցից մատչանում հիշատակվում են դերձակներ, պղնձագործներ, «նալբանդներ» (պայտար), «բաշմաղչիներ» (կոշկակար), «գարգարներ» (ոսկերիչ), «դալլաք» (վարսավիր, սափրիչ), «փալանդուզ» (փալանագործ), «ղոնդաղսազ» (գինագործ) և այլն: Ընդհանուր առմամբ, հաշվետոււմարում հանվանէ հիշվում են շուրջ երեք տասնյակ շուշեցի արհեստավորներ: Նվիրակը բարեխղճորեն արձանագրել է անգամ կես մանեթի նվիրատուությունները: Համեստ նվիրատուություններով հիշվող արհեստավորների հանգանակությունների չափից ելնելով, այլ աղբյուրների համադրմամբ, կարելի է պատկերացում կազմել նրանց նյութական բարեկեցության մասին:

Նվիրատուների թվում հիշատակված են նաև երեք դրսեկներ՝ «պարոն Դա-

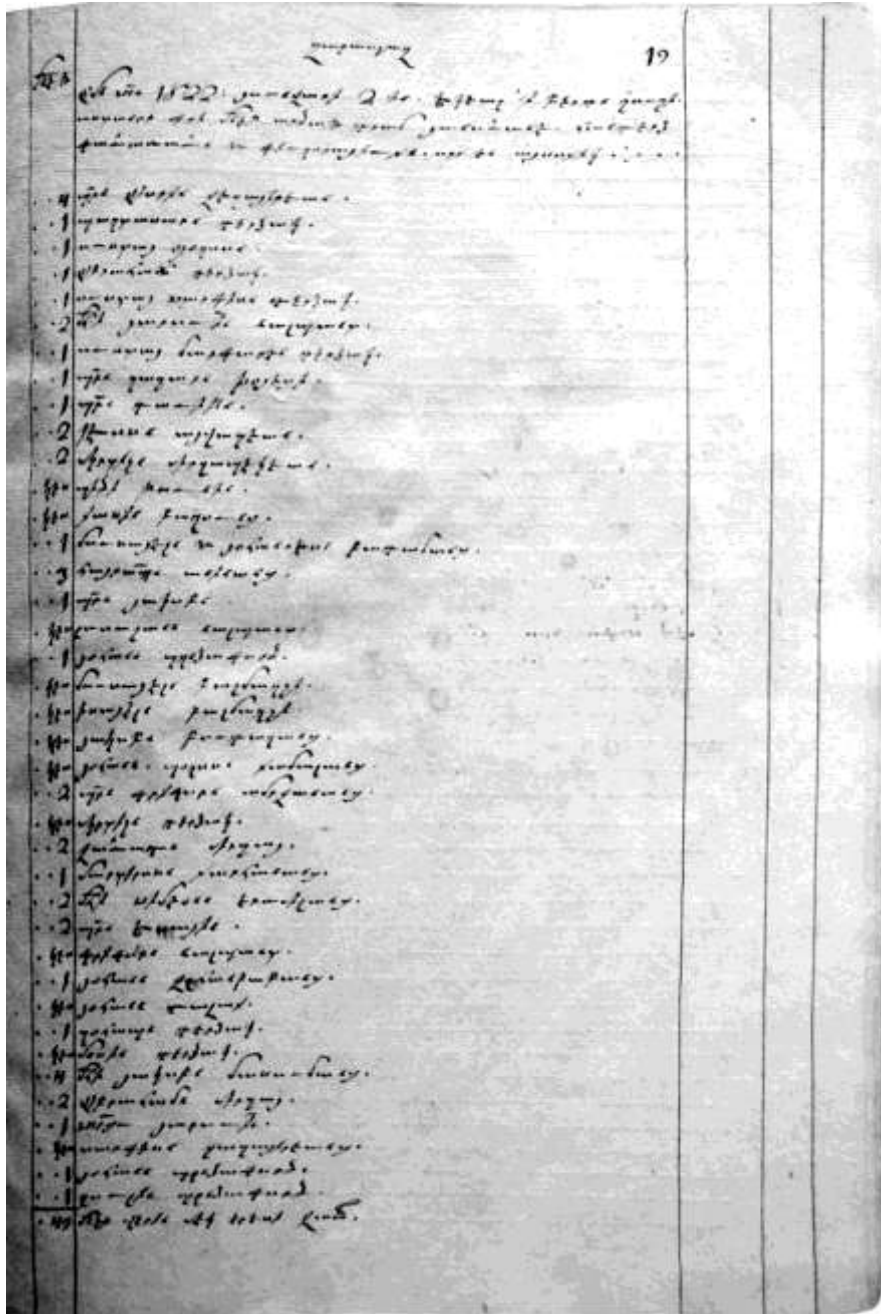
զարն խօջեցի» (1 մանեթ) և «վանեցի օրհնեալ Սարգիսն և Նազլումն» (կես մանեթ): Հաշվետուամարում զգալի նյութ կա նաև շուշեցիների անձնանունների, ազգանունների և տոհմանունների վերաբերյալ: Մատյանում, մասնավորապես, հիշվում են շուշեցիների հետևյալ տոհմանունները. Բաղունց, Բաղամանց, Անինանց, Բուղաղանց, Քամալանց, Ամրջանանց, Քարհանանց, Երամիշանց, Ջհանբաբանց, Մասումանց, Ճաղարանց, Միքայելանց, Խունունց, Անտոնանց, Բարութչունց, Խալունց, Զիլփունց և այլն:

Հաշվետուամարի սեղմ տողերից մեզ է պատկերվում հայաբույր Շուշի քաղաքը՝ եկեղեցիներով և կողք կողքի շարված հայ վարպետների արհեստանոցներով: Հենց այս երանելի տեսարանն էր, որ Երուսաղեմի նվիրակի այցելութունից շուրջ մեկ դար անց՝ 1920 թ. մարտին, ոչնչացվեց թուրք-մուսավաթական հրոսակների կողմից, ինչպես ոռու նշանավոր բանաստեղծ Օսիպ Մանդելշտամն է գիպուկ ներկայացնում իր «Ֆայտոնչին» բանաստեղծութունում.

«Եվ լեռնային Ղարաբաղում,
Գիշատչային Շուշիում,
Վերապրեցի ես սարսափներ,
Որ ներհակ են մեր հոգուն:
Քառասուն հազար մեռած պատուհան
Պատվում էր շորս բոլորը...»⁶:

Համառոտակի ուրվագծելով սույն նվիրակության հաշվետուամարի աղբյուրագիտական նշանակությունը, կարծում ենք, որ մատյանի հրապարակվող էջերը կարող են օգտակար լինել Արցախի XIX դարի 20-ական թթ. սոցիալ-տնտեսական վիճակի ուսումնասիրման համար: «Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարանի» և Ս. Մելքումյանի «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն» (Ե., 1997) աշխատության առկայության պայմաններում նպատակահարմար չգտանք տողատակերը ծանրաբեռնել նվիրակի այցելած բնակավայրերի մասին ծանոթագրություններով:

⁶ Ա. Հարությունյան, «Հրկիզված Շուշի (1920) ֆաղափ թեման Օսիպ Մանդելշտամի պոեզիայում», Շուշին հայոց քաղաքակրթության օրրան, Շուշիի ազատագրման 15-րդ տարեդարձին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2007, էջ 285, 292:

Մեկ էջ Նուսահեմի Ս. Հակոբյանց վանքի նվիրակի հաշվետումարից

**ՀԱՇՈՒԵՏՈՒՄԱՐ ՆՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ
(ՅԵՐԿԻՐՆ ՊԱՐՄԻՅ ԵՒ Ի ՎՐԱՅՏՈՒՆ)
(1818 – 1826)**

(Էջ 19) Ղարապաղ

Ամի Տեառն 1822, յունվարի 2ին, եկեալ ի բերդն Շուշի. աստանօր գրի մանէթ արծաթ դրամ⁷ յանուանէ, հանդերձ գաւառան և գիւղօրայիւքն, որք են այսոքիկ...

մանէթ

- 4 պարոն Ասրին Ձէզայիրեան.
- 1 Պաղտասարն դերձակ.
- 1 ուստայ Պօղոսն.
- 1 Աբրահամն դերձակ.
- 1 ուստայ Սարգիսն դերձակ.
- 2 մահտեսի Յարութիւնն նալպանա.
- 1 ուստայ Մարգարէն դերձակ.
- 1 պարոն Ղազարն խօյեցի.
- 1 պարոն Դաւիթն.
- 2 Թէոսն Այվազեան.
- 2 Մկրտիչն Միրզապէկեան.
- Կէս պիծի Թունին.
- Կէս Քասին Բաղունց.
- 1 Մուսայէլն և Յօհաննէսն Բաղամանց.
- 3 Հայրապետն Անինանց.
- 1 պարոն Յակոբն.
- Կէս Ըռուշանն նալպանա.
- 1 Յօհանն պղնձագործ.
- Կէս Մուսայէլն բաշմաղչի.
- Կէս Իսայէլն բաշմաղչի.
- Կէս Յակոբն Բուղաղանց.
- Կէս Յօհանն, Պօղոսն Քամալանց.
- 2 պարոն Գրիգորն Ամրջանանց.
- Կէս Մկրտիչն դերձակ.
- 2 Ջաւաղն միրզայ.

⁷ Նկատի ունի ռուսական «серебряная монета» մետաղադրամը:

- 1 Մարտիրոսն Քարհանանց.
 2 մահտեսի Սիմէօնն Երամիշանց.
 2 պարոն Եսային.
 Կէս Գրիգորն նալպանտ.
 1 Յօհանն Ջրհանբաբանց.
 Կէս Յօհանն դալաք.
 1 Զօհ[ր]ապն դերձակ.
 Կէս Մօսին դերձակ.
 4 մահտեսի Յակոբն Մասումանց.
 2 Աբրահամն միրզայ.
 1 տիրացու Յարութիւնն.
 Կէս Սարգիսն Ջազայիրեանց.
 1 Յօհանն պղնձագործ.
 1 Դուլին պղնձագործ.
 49 մանէք վերին մէկ երեսի ջամն⁸.

(էջ 20)

- 49 միւս երեսի ջամն.
 Կէս Յարութիւնն Ճաղարանց.
 Կէս Յօհանն փալանդուզ.
 1 Պալան զարկար.
 1 Պաղտասարն.
 1 Ծատուրն Պապաջանեան.
 2 Բաղամանք.
 1 Բաբէն ղօնտաղսագ.
 1 Բաբէն Միքայէլանց.
 Կէս Սարգիսն գըզօղ.
 2 պարոն Պետրոսն.
 3 Գրիգոր Խունունց.
 4 պարոն Դաւիթն զարկար.
 8 մահտեսի Յարութիւնն Անդոնանց.
 10 պարոն Մարգարէն Ամրջանանց խրդամագ.
 3 պարոն Գանչումն խրդամագ.
 2 պարոն Պօղոսն Բարութշոնց.

⁸ Զամ, արաբ. djam – գումար, ընդամենը, ընդհանուր գումարը (տե՛ս Հովհաննէս Տեր-Դավթյան Ջուղայեցու հաշվետումարը, աշխատասիրությամբ Լ. Խաչիկյանի և Հ. Փափազյանի, Երևան, 1984, էջ 404):

- 1 Սահակն դերձակ.
 10 պարոն ազնիւ Բահրամն Մէլիք Ջումշուտեան⁹.
 4 պարոն Զաւադն՝ մէլիքի փեսայ.
 2 պարոն Քասին և Գրիգորն.
 1 Ապրէսն նալպանա.
 2 պարոն Պէկլարն.
 կէս խաթուն Ալթունն.
 5 մահտեսի Աղամալն, եղիցի օրհնեալ ի Տեառնէ տամբ իւրով.
 կէս վանեցի օրհնեալ Սարգիսն և նազլումն.
 4 մահտեսի Մանուկն Յօհանեան Խալունց.
 25 ձեռամբ Տէր Մկրտիչին և պարոն Դաւիթին առ մեզ հասեալ ևս Շուշի
 բերդն բնակեալ մեղրեցիք գրի ներքոյ.
 1 Պաղաասարն.
 1 Գրիգորն եօրքչի.
 1 Գաբրիէլն.
 1 Սաղաթէլն.
 կէս Յարութիւնն.
 1 Մկրտիչն Զիլփունց.
 1 Մուսայէլն.
 1 պարոն Յարութիւնն.
 ևս Շուշի բերդն պազարի եկեղեցոյ ժողովրդեան արդիւնքն շունիմք
 յանուանէ գրեալ՝ ինքեանք ժողովեալ առ մեզ բերեալ, որ է.
 6 մանէթ ձեռամբ Տէր Գրիգորին.
 157 մանէթ վերին երկու երեսի ջամն.

(էջ 21)

- 80 մանէթ առ Շուշի բերդն բնակեալ յագուլեցոց ժողովրդեան արդիւնքն.
 շունիմք յանուանէ գրեալ, միայն ինքեանք ժողովեալ առ մեզ բերեալ ձեռամբ
 քահանայից:

Աստանօր գրի գիւղօրայքն, գաւառօքն հանդերձ. իսկ այժմ սկսանի
 գաւառն Սիւնիս և Զանկազօր, ըստ իւրեանց շուրուկ փողովն թուման անուամբ,
 որոյ է մէկ թումանն մէկ ՌՁԸ՝ (1600) սաղ արծաթ դրամ:

⁹ Խոսքը վարանդա գավառի տիրակալ Մելիք-Ջումշուղի որդու՝ Բահրամ-բեկ Մելիք-Շահնա-
 գարյանի մասին է (նրա մասին տես Ա. Մաղալյան, Արցախի մելիքութիւնները և մելիքական
 տները XVII–XIX դդ., Երևան, 2007, էջ 192-193):

- 8 թուման Փըռնակոթ նուիրակութիւնն.
 2 թուման Տուրքոս նուիրակութիւնն.
 2 թուման Հախլաթեան նուիրակութիւնն.
 2 թուման Լոր նուիրակութիւնն.
 1 թուման Գետաթաղ նուիրակութիւնն.
 1 թուման Դարապաս նուիրակութիւնն.
 7 թուման Շէնաթաղ նուիրակութիւնն.
 8 թուման Տաթև նուիրակութիւնն.
 1 թուման Տանձատափ նուիրակութիւնն.
 1 թուման Հալիձոր նուիրակութիւնն.
 6 թուման Շէնճէր նուիրակութիւնն.
 4 թուման Խոտ նուիրակութիւնն.
 2 թուման Քարահունճ նուիրակութիւնն.
 12 թուման Կորիս նուիրակութիւնն.
 5 թուման Ալղուլիշէն նուիրակութիւնն.
 2 թուման Գ[ե]որու նուիրակութիւնն.
 25 թուման Խընձորէսկ նուիրակութիւնն.
 10 թուման Կոռնիձոր նուիրակութիւնն.
 10 թուման Տեղ նուիրակութիւնն.
 3 թուման Սուլթանիշէն նուիրակութիւնն.
 112 թուման վերին քսան տողի ջամն.

Աստանօր գրի գաւառն Տուգախ

- 12 թուման Տող մէլիքաշէն նուիրակութիւնն.
 2 թուման Թաղուտ նուիրակութիւնն.
 1 թուման Հակակու նուիրակութիւնն.
 2 թուման Ծամձոր նուիրակութիւնն.
 129 թուման վերին քսան և չորս տողի ջամն.

(Էջ 22)

- 129 թուման միւս երեսի ջամն է.
 1 թուման Մուլքուղարան.
 1 թուման Առաքելաշէն.
 3 թուման Բանազօր.
 2 թուման Յօր.
 1 թուման Տաք.
 1 թուման Վանք գիւղն.

- 2 թուման Թաղասեռ.
- 1 թուման Յորդնաշատ.
- 1 թուման Կամրակոճ.
- 6 թուման Հազրութ.
- 1 թուման Էդիլէցիք.
- 1 թուման Կօհօլներն.
- 2 թուման Ականուօ.
- 1 թուման Յողեր.
- 1 թուման Մամադաձոր.
- 1 թուման Ջրակուս.
- 1 թուման Ծակոռի.
- 4 թուման Ազոխ.
- 2 թուման Դրախտիճ.
- 1 թուման Մոխրենիս.
- 2 թուման Տոմի.

Աստանօր գրի գաւառն Վարանդ

- 3 թուման Ղարալի.
  - 4 թուման Սըզնիկ.
  - 4 թուման Իէրքին Խուլթն.
  - 2 թուման Խաչմաչ.
  - 1 թուման Մաւաս.
  - 1 թուման Սըխտորաշէն.
  - 3 թուման Ծուատեղ.
  - 1 թուման Մըսմնայ.
  - 2 թուման Մաշաղիշէն.
  - 1 թուման Քարահունջ.
  - 3 թուման Սօս.
  - 2 թուման Խոնաշինիկ.
  - 3 թուման Գիշի.
  - 1 թուման [Մ]ուշկապատ.
  - 2 թուման Հըղորտի.
  - 2 թուման Կըղարծի.
  - 4 թուման Հաշան.
  - 4 թուման Նորաշէն.
  - 1 թուման Հացի.
- 209 թուման վերին Բ (2) երեսի ջամն.

(էջ 23) 209 թուման միւս երեսի Բ երկուսեան ջամն.

3 թուման Դըզդալայ.

1 թուման Սպիտակշէն.

2 թուման Աբդուռ.

1 թուման Միրիշէն.

2 թուման Մէլիշէլու.

2 թուման Դահրազ.

3 թուման Վ[ա]րազաբուն.

2 թուման Փիրիջամալ.

2 թուման Նախշուանիկ.

3 թուման Քաթուկ.

2 թուման Հարաւ.

1 թուման Քառասնի.

6 թուման Շուշի գիւղն.

4 թուման Երկաթահալի.

1 թուման Հունուտ.

1 թուման Քարիտակն.

8 թուման Ղարաղըշլաղն.

2 թուման Հարար.

1 թուման Սարգիսաշէն.

Թաղլար.

Բ (2) Թաղավարդ¹⁰.

Աւետարանոց.

Սըղնախ.

Նինգի.

Հերհեր.

Խըրխան.

Քէրթ.

Բ (2) Ճարտար¹¹.

Տրնավարգ.

Սարուշէն.

¹⁰ Այս գյուղը բաղկացած է երկու մասից՝ Թաղավարդից և Թաղավարդ-կալերից, որը սկզբնական շրջանում եղել է գյուղի կալատեղը:

¹¹ Մինչև XIX դ. վերջը գյուղը բաղկացած էր ձորակով հոսող գետով բաժանված երկու թաղամասից, որոնցից մեկը կոչվում էր Գյունե (հարավահայաց) ձառտար, մյուսը՝ Դուզե (հյուսիսահայաց) ձառտար (տե՛ս Ս. Մելիսյան, *Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութիւն*, Երևան, 1997, էջ 210):

Այս տասն և երեք գիւղօրայքս ղենարալ Մադաղովին, բայց նորին վերատեսուչ պարոն Պետրոսն¹² ո՛չ եթող զմեզ ժողովելոյ. ինքն ժողովեաց ըստ կամաց իւրոց, այն արդեանց մասն մի՛ ետ զմեզ 50 թուման, մնացեալն իւր ազահովթեանն աալըշտակեաց և եկեր, որ էր յոյժ չքաւոր ընդ հոգևորին. Սուրբ տեղեաց միջնորդութեամբն Տէր տացէ վարձս ըստ գործոց իւրոց. ըստ հոգոյ և ըստ մարմնոյ:

306 թուման վերին երեք երեսի ջամն.

(էջ 24) 306 թուման միւս երեսի ջամն.

Աստանօր գրի գաւառն Խաչին

Ներքոյ Աթոռոյն Գանձասարի գիւղն.

Գումակալն,

Շահմասուրն գիւղերս ոչ ինչ ետուն.

1 թուման Վաճառ.

4 թուման Առաջնաձոր.

1 թուման Կիչան.

1 թուման Թըբըլղու.

5 թուման Քարամէջ.

5 թուման Ղազանչի.

5 թուման Փարբիս.

1 թուման Քարագլուխ.

1 թուման Խրամորթ.

1 թուման Խանաբաղ.

5 թուման Ղըլիճպաղն.

2 թուման Նորագեղն.

1 թուման Ղըշլաղն.

5 թուման Ըռէվն.

5 թուման Սէգիշէնն.

1 թուման Խունձոյրստան.

2 թուման Հիլիս.

3 թուման Դաշպուլաղ.

1 թուման Խանձկ¹³.

2 թուման Պրտրէցիք.

¹² Խոսքը գեներալ Վալերիան Մադաթովի ֆեոտո՝ յուզբաշի Պետրոս Մադաթովի մասին է, որն, ի դեպ, 1799 թ. Արցախի մելիքների պատվիրակության կազմում եղել էր Ս. Պետերբուրգում:

¹³ Խանձկ գյուղը Գանձասարի 1653–1675 թթ. կաթողիկոս Պետրոս Խանձեցու ծննդավայրն է:

- 2 թուման Դահրան.
- 2 թուման Պալուճան.
- 2 թուման Խնածախ.
- 1 թուման Փահլուլն.
- 2 թուման Վարարակն.
- 1 թուման Կարկաժան.
- 1 թուման Ղայալի.
- 4 թուման յԱգուլեաց գիւղն.
- 5 թուման Տաշուշէն.
- 5 թուման Պաղիշէն.

Աստանօր գրի Զրաբերդ

- 4 թուման Կիսապատ.
- 2 թուման մէլիք Յօհաննէսն¹⁴.
- 1 թուման Կիւլաթաղ.
- 1 թուման Մոխրաթաղ.
- 1 թուման Մեծ շէնն.
- 2 թուման Հաթերք և Չարտաղներն.
- 1 թուման Վրականաթաղ.
- 360 թուման վերին չորս երեսի ջամն.
- (էջ 25) 360 թուման միւս երեսի ջամն.

Աստանօր գրի գաւառն Իգիրմիդօրա¹⁵

- ¹⁴ Խոսքը Կուսապատի Մելիք-Վանի (Հովհաննէս) Աթաբեկյանի մասին է (նրա մասին տե՛ս Վ. Պոստոլ, *Ղարաբաղի առաջին կամավորները Կովկասում ուսական տիրապետութեան հաստատման դարաշրջանում*, Երևան, 1974):
- ¹⁵ Խոսքը Գյուլիստան գավառի կամ մելիքության մասին է, որը կոչվել է նաև «Թալիշի մահալ, Թալիշ գյուղի անունով և Իգիրմիդօրդ, այսինքն՝ քան և չորս, որ բաղկացած է եղել 24 գյուղից» (տե՛ս Ե. Լալայան, *Երկեր*, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 302): Հարկ է նշել, որ Ղուկաս Կարնեցի կաթողիկոսն իր 1780 թ. կոնդակներից մեկը հասցեագրել է «ի վերայ Շուշու դղեկի և համայն Արցախու երկրի Խամսայ կոչեցեալ ե (5) նահանգացն՝ Խաչենու, Վարանդու, Դուզախու, Չարաբերդու և Իկիրմիսօրտու մերագնեայ ժողովրդեանն» (տե՛ս *Դիվան հայոց պատմութեան*, Նոր շարք, գիրք I, *Ղուկաս Կարնեցի*, հ. Ա, աշխ.՝ Վ. Գրիգորյանի, Երևան, 1984, № 281, էջ 172): Ռուսահայոց թեմի առաջնորդ Հովսեփ Արղուբյանը, 1783 թ. Արցախի մելիքների մասին կազմած իր հայտնի տեղեկագրում, ներկայացնելով Գյուլիստանի մելիքությունը, գրում է. «Ա. Իգրմիդօրդ, որ է մելիք Յովսեփինն, որ այժմ նորին որդի մելիք Ապովն տիրէ» (տե՛ս *Армянно-русские отношения в XVIII веке*, т. IV, Ереван, 1990, док. № 131, с. 211; док. № 343, с. 496): Իսկ Գյուլիստանի Մելիք-Ֆրէյդունը 1797 թ. օգոստոսի 1-ին Վարանդայի Մելիք-Ջումշուդ Մելիք-Շահնազարյանի հետ կոմս Իվան Գուրովիչին հղած խնդրագիրը ստորագրել է ոչ

- 3 Թուման Սարով.
- 1 Թուման Հասանղայեա.
- 3 Թուման Նոր Թլշեցիք.
- 2 Թուման Գիւլուստան.
- 3 Թուման Վերիշէնն.
- 4 Թուման Ներքիշէնն.
- 4 Թուման Էրքաջն.
- 5 Թուման Բուզլուզն.
- 5 Թուման Մունուշեցիք.
- 1 Թուման Ղարապուլաղ.
- 382 թուման վերին հինգ երեսի ջամն.

Ամի Տեառն 1822 նոյեմբերի 1ին եկեալ յէլիսապետօյօլ. աստանօր գրի արդիւնքն Քիլիսաքանդի և գիւղօրէջիցն¹⁶, իւրեանց երկրի Թուման անուամբ, որոյ է էՌ. է (7007) բիստի մէկ Թումանն, ըստ հաշուից մանէթ արծաթ գրամոյն, բայց շունիմք յանուանէ գրեալ. ինքեանք ժողովեալ ըստ հնագոյն սովորութեանց իւրեանց:

- 34 Թուման բոլոր Քիլիսաքանդ եղեալ հասարակութիւնն մեծ և փոքր:
- 3 Թուման անդ բնակեալ երևանցիք.
- 3 Թուման Նորաշէն բնակեալքն.
- 3 Թուման Գետաշէն.
- 5 Թուման Աբլահն.
- 3 Թուման սուլուքեցիք.
- 2 Թուման Մուռուտն և Կօշկն.
- 1 Թուման Ըսկնապատն.
- 8 Թուման Միրգիկանց և Բրաջուրն.
- 4 Թուման Բանանց.
- 3 Թուման Խըշլապակն.

այլ կերպ, քան «Իշխող Իկիրմիդօրդու մէլիք Փիրէյդուն մէլիք Բէկլարեան» (տե՛ս նոյն տեղում, № 321, էջ 462): Պետք է նկատել, որ Գյուլիստանի մելիքոյթունը «СИГ[НАХ]: Ягермидорть» ձևով է ներկայացված նաև ռուս նշանավոր գորավար Ալեքսանդր Սուվորովի ստորագրութիւնը կրող «Карта древней Армении» քարտեզում (տե՛ս նոյն տեղում, էջ 156 և 157-ի միջև եղած ներդիրը):

¹⁶ Ցանկում ընդգրկված գյուղերի մասին մանրամասն տե՛ս Ե. Լալայանի «Գանձակի գավառ» (Երկեր, հ. 2, Երևան, 1988) աշխատության մեջ և Ս. Կարապետյանի «Հյուսիսային Արցախ» (Երևան, 2004) գրքում:

- 3 *Թուման Քարահատ.*
 5 *Թուման Կիրանց.*
 1 *Թուման Արցանգիս.*
 4 *Թուման փիվեցիք¹⁷.*
 1 *Թուման Գառնակեր.*
 1 *Թուման պարսոմեցիք.*
 3 *Թուման Գիւլամբիր և Քուրակպասան.*
 63 թուման վեց հազարէն տասն և ութ տողի ջամն:

ARTAK MAGHALYAN

THE SETTLEMENTS OF ARTSAKH ACCORDING TO
 THE DONATION BOOK OF THE SAINT JAMES MONASTERY
 OF JERUSALEM

Key words: Jerusalem, St. James Monastery, donations, accounts, donation book, Artsakh, Shushi, Syunik, Gandzak, demography.

The Donation Book of the St. James Monastery of Jerusalem, the “Register of donations in 1818–1826 (in the country of Persia and in Georgia)”, is kept in the Monastery’s manuscript repository under the number 3216.

In fulfilment of his responsibilities, the author of this book visited Shushi on 2 January 1822 and toured all the provinces of Artsakh and Syunik. On November 1 he left for Gandzak and from there he went to Shamshadin on March 25, 1823.

The Donation Book presents valuable information regarding currency units in circulation in the regions visited by the author, as well as their exchange rates. The donations were collected in *tumans* and *monets*.

Among the donors, the author mentions the names of Bahram-bek Melik‘-Shahnazarian, the son of Varanda’s lord Melik‘-Jumshud, and Melik‘-Vani (Hovhannes) At‘abekian, lord of Jraberd.

The Donation Book also contains extremely valuable information about the Armenians of the fortified city of Shushi, which was the center of Artsakh. The accounts mention separately the famous Shushi communities from the towns of Meghri

¹⁷ Ըստ ավանդության՝ Փիբ գյուղի անունը ծագել է Փեփրոնյա կույսի անունից, որը նահատակվել է այստեղ և ամփոփվել գյուղի եկեղեցում: Գյուղը կոչվում է նաև Զագլիկ՝ մոտակա շիրի (թուրք. «զագ») հանձերի առկայության պատճառով (տե՛ս Ե. Լալայան, նշվ. աշխ., էջ 294, Ս. Կարապետյան, նշվ. աշխ., էջ 258):

and Agulis; the former donated 25 silver *monets* and the latter donated 80 *monets* of silver. The donated amounts indicate the size and comparative well-being of these communities.

The Donation Book also contains remarkable details concerning the Armenian artisans of Shushi. They were the main contributors among the donors in Shushi; around thirty of them are mentioned by name. The author scrupulously recorded even donations of half a *monet*. One can judge about the financial position of those Shushi artisans who donated modest sums.

There is also significant material regarding the personal names, surnames and family names of the Armenians of Shushi.

The published pages of the Donation Book can be useful for the study of Artsakh's socio-economic situation in the 1820s.

АРТАК МАГАЛЯН

ПОСЕЛЕНИЯ АРЦАХА СОГЛАСНО КНИГЕ ПОЖЕРТВОВАНИЙ ИЕРУСАЛИМСКОГО МОНАСТЫРЯ СВВ. ИАКОВОВ

Ключевые слова: Иерусалим, монастырь Свв. Иаковов, пожертвования, книга пожертвований, Арцах, Шуши, Сюник, Гандзак, демография.

«Книга пожертвований 1818–1826 гг. (страна Персия и до Грузии)» иерусалимского монастыря Св. Иаковов хранится в хранилище рукописей этого монастыря под номером 3216.

С целью исполнения своих обязанностей сборщика пожертвований, автор данной книги 2 января 1822 г. прибыл в Шуши, объездил все области Арцаха, а также Сюник, и 1 ноября того же года выехал в Гандзак, а оттуда 25 марта 1823 г. отправился в Шамшадин.

Книга пожертвований содержит ценную информацию о денежных единицах и их обменных курсах в населенных пунктах, которые посетил автор. Пожертвования собирались в *туманах* и *монетах*.

Среди жертвователей упомянуты имена Бахрам-бека Мелик-Шахназаряна, сына владыки Варанды Мелик-Джумшуда, и Мелик-Вани (Ованеса) Атабекяна, владыки Джраберда.

Сборщик пожертвований передаёт чрезвычайно ценную информацию об армянстве города-крепости Шуши – центре Арцаха. В его книге по-отдельности упомянуты известные шушинские общины мегринцев и агулисцев

(выходцев соответственно из Мегри и Агулиса), первое из которых собрало пожертвований на 25 *серебряных монет*, а вторые – на 80 *монет*. По суммам собранных средств можно составить представление о размерах и относительном благополучии этих общин.

Книга пожертвований также содержит любопытные сведения об армянских ремесленниках Шуши. Большую часть жертвователей из Шуши составляли именно ремесленники, из которых поименно упомянуто около трех десятков. Автор книги добросовестно записал пожертвования даже в *полмонеты*. По размерам собранных скромных пожертвований от шушинских ремесленников можно составить представление об их материальном положении.

В книге также содержится значительный материал о личных именах, фамилиях и родах шушинских армян.

Опубликованные страницы «Книги Пожертвований» могут быть полезны для изучения социально-экономического положения в Арцахе в 20-х годах XIX века.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԷՈՐԳ ՏԷՐ-ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Մաշտոցեան Մատենադարանի ձեռագրական հաւաքածուները
(ժողովման պատմութեան համառօտ ուրուագիծ).....5

ՄԱՐԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Ղազար Ջահկեցու «Գիրք աղօթից»-ի 1742-1744 թթ.
տպագրված տարբերակները 32

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

Ներսես Շնորհալու ծննդյան թվականն ըստ
իւր եղբորորդի Գրիգորի հիշատակարանի 44

ԱՐՄԵՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Հայոց հնագոյն թաղման ծեսերը
(ըստ ազգածին ավանդության տվյալների).....56

ԶՈՀՐԱԲ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Պատեր և պարիսպներ. մասնավորի ու հանրայինի միջև
սահմանները Կիլիկյան Հայաստանի փառաբային միջավայրում.....68

ՀԱՅԿ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

Ինչո՞ւ, ե՞րբ և որքա՞ն են ուսում «Սասնա ծռեր»
էպոսում ու միջնադարյան գրականության մեջ. սնունդն ու ծեսը 81

ՍԱՄՎԵԼ ՌԱՄԱԶՅԱՆ

Անի փաղափ կործանման մասին թուրքական
ավանդագրոյցը և դրա հայկական արմատները.....108

ՀԱՅԿԱԶ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, ՀԵՆՐԻԿ ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

Մարդպետություն գործակալությունը և մարդպետ պաշտոնյան.....129

ԱՇՈՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Հայ պատմագրության ուսումնասիրման փաղափական դիտանկյան
ներածական հարցեր.....158

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՌՈՒՋԱՆ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ԺԳ դարում ընդօրինակված
 «Բանի Խմաստասիրաց»-ի շոք տարբեր բնագիր 189

ԱՐՎԵՍ

ՇՈՂԱԿԱԹ ԴԵՎՐԻԿՅԱՆ

Գրիգոր Նարեկացու տեսիլի պատկերագրությունը
 (Մանրանկարներից մինչև Մխիթարյան
 հայրերի հրատարակությունների փորագրանկարներ) 204

ԼՈՒՍԻՆԵ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

«Հաղորդությունը» Թորոս սարկավազի և Թորոս Տարոնացու
 մանրանկարներում 216

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՄԱՆ ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ, ԳԻԱՆԱ ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ

Սանահինի արհայական-իշխանական հանգստարանները
 Զաֆարյանների տապանատան հնագիտական
 պեղումների համապատկերում 225

ՄԵՐԻ ՍԱՖԱՐՅԱՆ

Սրվելի վանական համալիրը
 (2021-2022 թթ. պեղումների արդյունքները) 235

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄ

ԱՐՏԱԿ ՄԱՂԱՅԱՆ

Արցախի բնակավայրերն ըստ Երուսաղեմի
 և Հակոբյանց վանքի նվիրակի հաշվետումարի 252

ԳՐԱԵՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

Արամ Քերովբեան, *Զայն Յանապատի. Եկեղեցական
 երաժշտության բարեկարգումը ԺԹ. դարու վերջաւորութեան,*
 Ակն ընկերակցութիւն, Փարիզ, 2017 271

ՄԱՀԱՆՈՍԱԿԱՆՆԵՐ

Տաթևիկ Մանուկյան, Գեվորգ Տեր-Վարդանյան (1951-2023)	294
Կարեն Մաթևոսյան, Վարդան Գեվրիկյան (1964-2023)	301
Լինա Պիրադովա, Հայդե Բուշնաուզեն (1939-2023)	309
 <i>ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ հանդեսի հոդվածների</i> ձևավորմանը վերաբերող պահանջներ	311

CONTENTS
BIBLIOGRAPHY**Gevorg Ter-Vardanyan**

The Manuscript Collections of Mashtots Matenadaran 5

Marine Sargsyan

The Versions of the *Prayer Book* by Ghazar Jahkets'i
Printed in 1742–1744 32

HISTORY AND ETHNOGRAPHY**Karen Matevosyan**

The Date of Birth of Catholicos Nersēs Shnorhali
according to the Colophon of his Nephew Grigor 44

Armen Petrosyan

Funeral Rites of Earliest Armenians
(According to Ethnogenic Tradition) 56

Zohrab Gevorgyan

Walls and Fences: Boundaries between the Private
and Public in the Urban Environment of Cilician Armenia 68

Hayk Hambardzumyan

Why, When and How Much They Eat in the Epic
"Sasna Tsrer" and in Medieval Literature? Food and Ritual 81

Samvel Ramazyan

The Turkish Legend about the Destruction of the
City of Ani and its Armenian Roots 108

Haykaz Gevorgyan, Henrik Khachatryan

The Office of Mardpetut'yun and the Mardpet Official 129

Ashot Sargsyan

Introductory Issues Related to the Study of Armenian
Historiography from the Political Aspect 158

PHILOLOGY
Ruzan Poghosyan

- Four Different Copies of “Sayings of Philosophers”
from the 13th Century.....189

ART**Shoghakat Devrikyan**

- Iconography of Grigor Narekats‘i’s Vision
(From Miniatures to Engravings of Mekhitarists’ Publications).....204

Lusine Barseghyan

- Communion of the Apostles in the Miniatures
of T‘oros the Deacon and T‘oros Taronats‘i.....216

ARCHAEOLOGY**Arman Nalbandyan, Diana Mirijanyan**

- Sanahin as a Royal and Princely Cemetery.....225

Meri Safaryan

- The Monastery Complex of Srvegh (Results of excavations 2021–2022).....235

PUBLICATION**Artak Maghalyan**

- The Settlements of Artsakh according to the Donation
Book of the Saint James Monastery of Jerusalem.....252

BOOK REVIEW**Arusiak Tamrazian**

- Aram Kerobian, *A Voice in the Wilderness. Reform of the Church
Music in the Late 19th Century*, Paris, 1917.....271

OBITUARIES

- Tatevik Manukyan**, Gevorg Ter-Vardanyan (1951-2023).....294

- Karen Matevosyan**, Vardan Devrikyan (1964-2023).....301

- Lina Piradova**, Heide Buschhausen (1939-2023).....309

СОДЕРЖАНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

Геворг Тер-Варданян

Рукописные собрания Матенадарана им. Маштоца..... 5

Марине Саргсян

Версии «Молитвенника» Казара Джахкеци,
напечатанная в 1742-1744 гг. 32

ИСТОРИЯ И ЭТНОГРАФИЯ

Карен Матевосян

Дата рождения католикоса Нерсеса Шнорали согласно
памятной записи его племянника Григора 44

Армен Петросян

Похоронные обряды
древнейших армян (по данным этногонического предания)..... 56

Зограб Геворгян

Стены и заборы: границы
между частным и общественным в городской
среде Киликийской Армении 68

Айк Амбарцумян

Почему, когда и сколько едят в эпосе «Сасунские удалцы»
и в средневековой литературе? Еда и ритуал..... 81

Самвел Рамазян

Турецкое предание о разрушении города
Ани и его армянские корни..... 108

Айказ Геворгян, Генрик Хачатрян

Ведомство *мардпетутюн*
и должность *мардпета*..... 129

Ашот Саргсян

Размышления об изучении армянской
историографии в политическом аспекте..... 158

ФИЛОЛОГИЯ

Рузан Погосян

Четыре разные рукописи
“Изречений философов” XIII века..... 189

ИСКУССТВО

Шогакат Деврикан

Иконография видения Григора Нарекаци
(от миниатюр до гравюр изданий Мхитаристов)..... 204

Лусине Барсеган

“Причащение апостолов” в миниатюрах Тороса Дьякона
и Тороса Таронаци..... 216

АРХЕОЛОГИЯ

Арман Налбандян, Диана Мириджанян

Санаин как царская и княжеская усыпальница..... 225

Мери Сафарян

Монастырский комплекс
Срвег (результаты раскопок 2021-2022 гг.)..... 235

ПУБЛИКАЦИЯ

Артак Магальян

Поселения Арцаха согласно книге пожертвований
иерусалимского монастыря свв. Иаковов..... 252

РЕЦЕНЗИЯ

Арусяк Тамразян

Арам Керобян, *Глас в пустыне. Реформа церковной
музыки в конце XIX века*, Париж, 2017..... 271

НЕКРОЛОГИ

Татевик Манукян, Геворг Тер-Варданян (1951-2023)..... 294

Карен Матевосян, Вардан Деврикан (1964-2023)..... 301

Лина Пирадова, Хайде Бушхаузен (1939-2023)..... 309

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

Հատոր 35

BULLETIN OF MATENADARAN

Volume 35

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА

Том 35

Համակարգչային ձևավորումը և էջադրումը՝ Անահիտ Խանգադյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Մարտիրոս Տոլմանեանի
Շապիկին՝ Ներսես Շնորհալի, Մանրուսմունք (Գրիմ), 1352 թ., ՄՄ 591
Սրբագրիչ՝ Արմինե Գրիգորյան
Հրատարակչական խմբագիր՝ Հայկ Համբարձումյան

Տպագրված է «ՔՈՓԻ ՓՐԻՆԹ» ՍՊԸ տպարանում

Ք. Երևան, Ներսիսյան 1

Զախսը՝ 70×100 1/16, տպագրական մամուլ՝ 20

տպաֆանակ՝ 150

Մատենադարան

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի

հրատարակչական բաժին, ք. Երևան, Մաշտոցի պող. 53, հեռ. (010) 513033

publishing.matenadaran@gmail.com

Ամսագրի քվային տարբերակը՝

banber.matenadaran.am/download-category/բանբեր-մատենադարանի/